

HAMZA GÁBOR

Bizánci és nyugat-európai jogi hagyományok a román magánjog fejlődésében

1. Az európai magánjog történetével, illetve a magánjog területén a jogösszehasonlító munkák szerzői igen kevés figyelmet fordítottak a közép-kelet-európai országokra. Paul Vinogradoff az 1909-ben kiadott *Roman Law in Medieval Europe* című művében kizárólag a római jog franciaországi, angliai és németországi továbbélését vizsgálja. Ez azért különös, mert a romanista szerző Oroszországban végezte tanulmányait, és az orosz jogot is, különösen annak római jogi (bizánci) alapjait jól ismerte. Paul Koschaker az első kiadásban, 1947-ben publikált, négy kiadást is megért alapvető jelentőségű munkájában az *Europa und das römische Recht* című művében szinte teljes mértékben figyelmen kívül hagyja az európai kontinens keleti felén élő népek jogfejlődését. Federigo Calasso, az 1954-ben kiadott *Medio Evo del diritto* című művében egyedül a római jog csehországi recepciójáról ír. Calasso munkájában még csak említést sem nyernek a közép-kelet-európai jogrendszerek. Franz Wieacker az első kiadásban 1952-ben publikált *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit* című művében szintén csak említésszerűen foglalkozik a fenti népek jogával. Ugyanez vonatkozik a jogösszehasonlítás történetét és jelenét ábrázoló munkák szerzői tollából származó művekre.

Sajátos módon a XIX. században nagyobb volt az érdeklődés a közép-kelet-európai népek jogfejlődése iránt, mint az azt követő évszázadban. Példaképp említhetjük Romauld Hubét, aki Friedrich Carl von Savigny tanítványa volt Berlinben. Hubé 1868-ban publikált tanulmányában részletesen foglalkozik a római jog és a *ius Graeco-Romanum* továbbélésével a szláv népeknél. Ez a munka 1880-ban *Droit Romain et Gréco-Byzantin chez les peuples slaves* címmel jelent meg. Utalhatunk továbbá Karl Eduard Zachariae von Lingenthal *Geschichte des griechisch-römischen Rechts* című munkájára, amelyben a Balkán-félsziget államainak jogát is áttekintette. Zachariae von Lingenthal ebben a művében a dunai (román) fejedelemségek jogára is tekintettel volt. Ebben természetesen az játszott döntő szerepet, hogy mind Moldvában, mint pedig Havasalföldön a római jog (*ius Graeco-Romanum*) Bizánc közvetítésével

továbbélt. A továbbélésre a folyamatosság, a kontinuitás volt jellemző. A továbbélés megszakíthatatlanságára tekintettel ma is, a XXI. század első évtizedében különös figyelemre tarthat számot e fejedelemségek, illetve az azokat felváltó Románia magánjoga.

2. A román (dunai) fejedelemségek – melyek a XIV. században nyerték el államiságukat – jogának forrását a világi és orthodox egyházi jogot egyaránt magukban foglaló nomokanonok mellett a részben írásba is foglalt bár *ius non scriptum*nak nevezett szokásjog (*ius valachicorum* illetve *ius valachicum*) képezte, amely elsősorban a családi jog, a tulajdonjog (dologi jog) és az öröklési jog területén a római jog hatását tükrözte.

Mind Havasalföldön (Havaselve – románul: *Tara Romaneasca, Muntenia*) mind Moldvában ismertek voltak a bizánci jog, pontosabban görög-római jog (*ius Graeco-Romanum*) forrásai, így az *Eklogé ton nomon*, a *Nomos Georgikos*, a *Procheiron*, az *Epanagogé* és végül a legjelentősebb jogforrás, a *Basilika* is.¹

Az *Eklogé tón nomón* 18 fejezetből áll és (Isuarii) III. Leó bizánci (kelet-római) császár hirdette ki törvénykönyvként. Ez a törvénykönyv a magánjog és a büntetőjog leglényegesebb szabályait foglalta magában. A házassági jog egyértelműen a keresztény szellemben átalakított római jogon alapult. Ugyanebből az időből származik három, magánjellegű törvénygyűjtemény is: a *Nomos georgikos*, a *Nomos nautikos* és a *Nomos stratikos*. E három gyűjtemény közül a *Nomos georgikost* alkalmazta a későbbi joggyakorlat, s így a későbbi jogfejlődésre is ez a gyűjtemény gyakorolta a legnagyobb hatást. Ez a földet és a paraszti életviszonyokat szabályozó törvénygyűjtemény valószínűleg már a szláv szokásjogot is tartalmazta. Az első, a Macedóniai-dinasztiából származó császár, I. Basileios (867–886) adott utasítást a korábban hatályos joganyag összegyűjtésére, amelynek révén a korábbi jogot is „megtisztították” volna (*anakatharsis ton palaion nomon*). E törekvés jegyében került sor egy új törvénykönyv, a *Procheiron* kibocsátására, mely eszközül szolgált volna a iustinianusi joghoz való visszatéréshez. A 40 fejezetből álló *Procheiron* azonban valójában az *Ekloge ton nomon* szabályait tartalmazta kiegészítésekkel és csekély számú módosítással. Ugyancsak a IX. század utolsó harmadából származik Phótios pátriárka *Epanagoge* című munkája. Az *Epanagoge* valójában a *Procheironra* épül, és azt csak annyiban egészíti ki, hogy a bevezető részében két olyan fejezetet foglal magában, amelyekben a világi és egyházi hatalom egymáshoz való, harmonikus viszonyát (*symphonia*) fejt ki. Az *Epanagoget* nem hirdették ki, ennek ellenére jelentőségére tekintettel a jogalkalmazó figyelemmel volt rá. VI. (Bölcs) Leó (886–912) bizánci (kelet-római) császár folytatta az atyja által megkezdett kodifikációs munkát. A 60 könyvet tartalmazó *Basilika*, amelyet a későbbiekben novellák és scholionok egészítettek ki, a teljes jogrendszert egy törvényműben (egységes rendszerben)

¹ A Kelet-római Birodalom jogfejlődésére nézve lásd FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és institúciói*. 8. átdolg. és bőv. kiadás, Budapest, 2003. 105. sk. p.

– eltérően a iustinianusi kodifikációtól, amely nem egy, hanem több, egymástól független részből tevődött össze – foglalta össze. A *Basilika* alkotta a Bizánci (Kelet-római) Birodalom jogrendszerének alapját egészen 1453-ig, a birodalom bukásáig. A *Basilikával* csaknem egy időben került sor az orthodox egyházi jog kodifikálására a sokáig Phótios pátriárkának *Nomokanon* című műben.

A *Procheiron* és a *Basilika* alkották a Kelet-római Birodalomban a hatályos jog alapját. Tudományos igényű továbbfejlesztésükre nem került sor. A gyakorlat oldaláról magánszemélyek foglalkoztak ezekkel a jogforrásokkal és rövidített formában is közzétették ezeket, azonban kommentálásukra csak a legritkább esetben került sor. Említést érdemel Eustatios *Peirája*, továbbá Michael Psellos *Synopsis*a. A Komnénosz-dinasztia idejéből származik a *Tipukeitos*, amely a *Basilikának* a kivonata, és csak annyiban bővebb annál, hogy az utolsó novellákat is magában foglalja.

A *Nomokanon* továbbélését illetően említést érdemel Zonaras és Aristinos kommentárja, valamint egy másik kommentár, amelynek szerzője Theodor Balsamon.

Ismert és alkalmazott jogforrás volt továbbá Matthaïos Blastarés *Syntagma kata stoicheionja* (1335). A „stoicheion” szó jelentése görögül az ABC-nek felel meg. A mű azért viseli ezt címet, mivel a 24 betűből álló görög ABC-hez igazodva 24 fejezetre tagolódik. 1498-ban Nikolaus Kritopulos a *Syntagma kata stoicheiont* újjöröggre fordította le. Az újjörög változat azonban eltér az eredetitől, mivel a fordító Harmenopulos Hexabiblosának egyes részeit is beépítette.

Különösen jelentős Konstantinos Harmenopulos (thesszaloniki városbíró) *Hexabiblosa* (1345). A mű eredeti címe *Procheiron nomon* volt, ezért magyarul Kézikönyvnek is nevezik az irodalomban. Itt utalunk arra, hogy az orthodox egyházjog vonatkozásában alkalmazást nyert Harmenopulosnak a *Hexabiblos* kiegészítéseként közzétett, ugyancsak hat könyvből álló nomokanon-gyűjteménye. Ez utóbbi gyűjtemény, az *Epitomé ton Kanonon* címet viseli. A *Hexabiblost* 1744-ben Alexios Spanos lefordította újjöröggre. Az újjörög változat nyomtatásban is napvilágot látott, ami jelentős mértékben hozzájárult e jogforrás még szélesebb körű ismertségéhez.

A bizánci jog hatással volt a szláv nyelvű joggyűjteményekre is. Matthaïos Blastarés *Syntagma kata stoicheionjának* hatása egyértelműen kimutatható az 1452-ben VI. Roman havasalföldi fejedelem² uralkodása idején, Tirgovistében, a vajda utasítására közzétett *Pravilában*. A bizánci jog elemei fedezhetők fel a Stefan cel Mare (Nagy István) moldvai vajda számára összeállított *Pravila velben* (Nagy Pravila) is. Az 1474-ben kibocsátott *Pravila vel* szerzője a bizánci jogot jól ismerő Gervasie, aki Blastaréshez hasonlóan szerzetes volt. Az

² A fejedelmeket Moldvában és Havasalföldön vajdának illetve hoszpodárnak nevezték. 1387-ben Moldvában a moldvai fejedelem címével kapcsolatos okiratban szerepel a *samodrzac* cím, amely a görög (bizánci) *autokratór* szláv megfelelője.

eredetileg szláv (ószláv) nyelven szerkesztett *pravilák* a XVI. és a XVII. század fordulójáig mindkét fejedelemségben a magánjog területén is a jog talán legjelentősebb forrásának számítottak, melyekben a görög–római jog kiemelkedő szerephez jut, igaz, sokszor nem közvetlenül, hanem bolgár, szerb, vagy éppen orosz közvetítéssel.³ A vajdák a *pravilák* kibocsátásával a jogegységesítést, a jog „konszolidálását” is célozták. A XVII. században román nyelven szerkesztett *pravilák* szerkesztői Havasalföldön és Moldvában egyaránt a vajdák „kancellárjai” (*logofatok*), bár az első, 1560 és 1580 között román nyelven szerkesztett és Brassóban nyomtatásban is megjelent *pravila* (*Jeudi pravila*) szerzője szerzetes.

Manuel Malaxos újjörög nyelven szerkesztett, majd évtizedekkel később – 1619-et követően – románra is lefordított *Nomokanonja* (1561–1563), amely mindkét fejedelemségben az orthodox egyházi és a világi jognak egyaránt nagy tekintélyű forrása, több rendelkezésében is a *Nomos georgikosra* épít. Malaxos *Nomokanonja* Matthaios Blastarés *Syntagma kata stoicheionjának* bővített és továbbfejlesztett változata, amely már nem egyszerűen a görög ábécé alfabetikus rendszerében 24 fejezetben illető, hanem tematikusan, bizonyos értelemben rendszerben tárgyalja az egyes jogintézményeket. Egyes nomokanonok a helyi szokásjog elemeit is magukban foglalták, azokat mintegy „hivatalos” jogforrásként elismerve.⁴ Ez vonatkozik például az 1645-ből származó, széles körben ismert és az orthodox egyház számára fontos iránymutatásul szolgáló, főleg Moldvában alkalmazott, még Andronache Donici (1760?–1829) 1814-ben publikált kézikönyvében (*Manual juridic*) is hivatkozott *Bakteria ton Archiereonra*. A *Bakteria ton Archiereont* lefordították Jasiban, Jakab metropolita kezdeményezésére román nyelvre, igaz, több mint egy évszázaddal később.

3. A havasalföldi fejedelemség magánjogának fejlődése szempontjából is kiemelkedő jelentőségű Matei Bazarab (1632–1654) havasalföldi vajda 1652-ben közzétett, terjedelmes, 417 fejezetből (*glava*) álló, román nyelvű nagy „törvénykönyve” (*Pravila cea mare*, vagy más néven *Indreptarea legii*). Az *Indreptarea legii* a büntető- és agrárjogon kívül már a magánjogot is szabályozza. Az *Indreptarea legii* egyik forrása Malaxos *Nomokanonjának* időközben román nyelvre is lefordított változata. A kódex szerkesztője tekintettel volt – bár erre az *Indreptarea legii*ben nincs utalás – Vazile Lupu hat

³ Itt utalunk arra, hogy Matthaios Blastarés *Syntagma kata stoicheionját* IV. Iván orosz cár parancsára orosz nyelvre is lefordították a XVI. században. A szláv *Syntagma* szerkezete azonban eltér az eredetitől, mivel nem a görög, hanem a szláv ABC betűinek számához igazodik a fejezetek beosztása illetve száma.

⁴ DEMETRIOS (DIMITRIU) CANTEMIR moldvai fejedelem (1709–1711) 1718-ban kiadott *Descriptio Moldaviae* című művében „duplex inter Moldavos ius”-ról ír. A „megkettőződött” jogrendszer egyrészt az fratlan szokásjogból (*ius non scriptum, consuetudo*, románul – a szláv eredetű kifejezéssel – *obyczai*), másrészt a görög–római (bizánci) írott jogból (*ius scriptum*) tevődik össze.

évvel korábban közzétett kompilációjára is. Matei Bazarab e kódexnek (a kódex szót azonban nem e kifejezés modern értelmében használjuk) is tekinthető, a vajdaság fővárosában, Tirgovistében nyomtatásban is megjelentetett nomokánonját Olténia osztrák megszállása idején (1718–1739) latin nyelvre is lefordították *Regula legis voluntate divinae accomodata* (1722) címmel. A fordítást az indokolta, hogy ez a *nomokánon* a görög-katolikus románok életviszonyait is szabályozta. A *Pravila* előzményének tekinthető az 1632-ben kibocsátott *Pravila aleasca*. Másik, ugyancsak Bazarab fejedelem által közzétett, kisebb terjedelmű „kódex”, a *Pravila cea mică* kizárólag az orthodox egyházi jog intézményeit szabályozza.

Az 1714 és 1821 közötti időszakban Havasalföld politikai életét irányító fejedelmek – ez az úgynevezett fanarióta periódus – a jog vonatkozásában is a görög hagyományokat követték.

A XVIII. században a *Basilika*, a *Syntagma kata stoicheion* és a *Hexabiblos* mellett közvetlenül a iustinianusi „Institutiones” és a *Codex Iustinianus* szövegéből is merít a görög nyelven szerkesztett *Nomikon procheiron* című átfogó jogkönyv, illetve kódex-tervezet, melynek összeállítója, a Kiosz szigetéről származó tudós görög, Michael Photeinopulos, akit a „havasalföldi Bartolusnak” is neveznek. Photeinopulos azonban még nem volt tekintettel a korabeli európai jogtudomány és kodifikáció alakulására. Photeinopulos (Fotino) jogi tankönyve (latinul *Manuale legum* vagy *Promptuarium legum*), amely *Nomikon procheiron* címmel három változatban is megszerkesztésre került.⁵ Mindhárom, Photeinopulos szerkesztette változat (1765, 1766 és 1777) a havasalföldi fejedelemség jogának fejlődéséről is áttekintést ad.⁶ A hagyomány szerint a *Nomikon procheiron* első, 1765-ös változatát Michael Rakovica fejedelem ünnepélyesen kihirdette. A kihirdetés ellenére azonban a *Nomikon procheiron* e változatának kinyomtatására sem került sor.

A csupán kézirat formájában használatos *Nomikon procheiron*, vonatkozik ez a munka 1765-ös és 1766-os változataira, Havasalföldön évtizedeken keresztül nagy hatással volt a jogalkalmazásra.⁷

Az Alexandru Ion Ipsilanti fejedelem (1774–1782) megbízása alapján összeállított, 1780-ban publikált törvénygyűjtemény (románul *Mic Manual de*

⁵ A *Nomikon procheiron* 1777-es változata csak kéziratban maradt fenn, nem került kinyomtatásra. Ezt a változatot a görög római jogász és jogtörténész, Pan. I. Zepos adta ki Athénben 1959-ben. Zepos bevezető tanulmányában részletesen foglalkozik a mű keletkezésének történetével, forrásaival és hatásával a jogalkalmazásban.

⁶ Photeinopoulos jogi munkásságára nézve lásd Val. Al. Georgescu tanulmányát. In: *Nomicon Procheiron élaboré par Michel Photeinopoulos à Bucarest (1765–1777)*. Par Pan J. Zepos – Val. Al. Georgescu – A. Sifoniou. Athen, 1982. LIX–CIII. p. és uó: Réalités roumaines et initiatives juridiques pnanariotes. A propos de l'échec de l'oeuvre codificatrice de Michel Fotino. In: *Symposium l'époque phanariote*. 145 — Institute for Balkan Studies. Thessaloniki, 1974. 301–314. p.

⁷ Ipsilanti törvényművének szerkesztője Photeinopulos *Nomikon procheiron*jából több szöveget szó szerint is átvett.

Leggi vagy *Pravila lui Alexandru Ipsilanti*, illetve *Pravilniceasca Condicta*, görögül *Syntagma Nomikon*) célja volt a Havasalföldön alkalmazott jog szabályainak konszolidálása. Bár ez a törvénygyűjtemény hivatalosan törvényerőre nem emelkedett, ezt a gyűjteményt Havasalföldön a román polgári törvénykönyv hatályba lépéséig a bíróságok alkalmazták.

Ion Gheorge Caragea fejedelem 1818-as törvénykönyve (görögül *Nomothesia*, románul *Legiurea*, illetve *Cod Caragea*) valójában a *Basilikának* a *Hexabiblos* rendszerét követő, rövidített változata. Ezt a görög nyelven szerkesztett kódexet egészen a román polgári törvénykönyv hatályba lépéséig többször is módosították.

4. A római jog, pontosabban a *ius Graeco-Romanum* hatásáról tanúskodik a XVII. században a görög származású Vazile Lupu (1634–1653) moldvai fejedelem 1646-ban közzétett, elsősorban büntetőjogi és – kisebb hányadban – magánjogi szabályokat tartalmazó törvénykönyvének (*Carte româneasca de învatura de la pravilele împaratești*) első része, amely a *Syntagma kata stoicheion*t és a *Nomos georgikost* foglalja magában. E román nyelvű, nyomtatásban is megjelent kompiláció – melynek szerzője, szerkesztője Eustratius kancellár (*logothet*) – forrásai között találjuk a neves jogász, Prospero Farinacci (1544–1618) híres, hét kiadást megért büntetőjogi enciklopédiáját, az 1581 és 1614 között írt *Praxis et theoria criminalist* is.⁸ Vasile Lupu kódexének első része a *Nomos georgikosszal* kezdődik, amely a görög nyelvű kéziratokban a *Hexabiblost* követően helyezkedik el. A kódex második része döntően büntetőjogi rendelkezéseket tartalmaz, amelyek szintén a *ius Graeco-Romanum* hatását tükrözik.

A Moldvában uralkodó fejedelmek az 1711 és 1821 közötti időszakban – ez az ún. fanarióta periódus – a jog vonatkozásában is a görög hagyományokat követték. Az első fanarióta fejedelem Nikolas Mavrokordat, akit a szultán 1711. szeptember 25-én nevezett ki és ugyancsak ő lesz 1715. december 15-én Havasalföld fejedelme is.

Alexandru Mavrokordat fejedelem 1785-ben a fejedelmi tanáccsal (szinódussal) egyetértésben kibocsátott krüszobullája (rendelete), a *Sobornicescul Hrisov* jelentős hányadban a magánjog körébe tartozó szabályokat tartalmazott. A joggyakorlatban ez a krüszobulla Moldvában egészen a román polgári törvénykönyv hatályba lépéséig alkalmazásra került.

Alexandru C. Moruzi fejedelem a XIX. század elején Moldova számára polgári jogi és büntetőjogi kódexet kívánt kihirdetni. A *Digestának* (is) nevezett polgári jogi törvénykönyv újjörög nyelven történő elkészítésére Toma(s) Carra kapott megbízást. Carra 1806-ban bekövetkezett halála előtt csak a kódex személyek jogát szabályozó részét tudta elkészíteni. Carra számára modellként

⁸ Farinacci munkájának az európai jogtudományban játszott szerepére nézve a legújabb irodalomból lásd I. BIROCCHI: *Alla ricerca dell'ordine*. Torino, 2002. 175. p.

a *Basilika* szolgált, amelyre törvénykönyvtervezetének címében kifejezetten utal.⁹

A XIX. század elején viszont Moldvában a *Basilika* mellett már az osztrák ABGB befolyását mutatja Scarlatos Kallimachos fejedelem 1817-ben kihirdetett polgári törvénykönyve, a *Kódix politikos*. E terjedelmes, 2032 cikkelyből álló kódex – amely eltérően a Havasalföldön hatályba léptetett Caragea-kódextől kizárólag polgári jogi (magánjogi) rendelkezéseket tartalmaz – szerkesztői között találjuk a fentebb már említett Andronache Donicit, az erdélyi szász származású, jogi tanulmányait Bécsben folytató Christian Flechtenmachert (1785–1843) és Ananias Cuzanost. A háromtagú bizottságot Kallimachos fejedelem 1813-ban bízta meg a kódex anyagának megszerkesztésével.

Az eredetileg görög nyelven kiadott kódex román nyelven csak 1831-ben jelent meg. A kódex első része a személyek (polgárok, görögül *politai*) jogállására vonatkozó rendelkezéseket, a modern értelemben vett személyi jogot tartalmazza. A második rész a vagyoni jogi rendelkezéseket és a tulajdon megszerzésére vonatkozó szabályokat, az öröklési jogot, a köteleket és a szerződéseket foglalja magában. A harmadik rész a kötelek megszűnésére vonatkozó rendelkezéseket, a kötelek biztosítékait és az elévülést szabályozza. Ez a struktúra nagy mértékben az ABGB hatását tükrözi.

Flechtenmacher szerkesztői munkásságára vezethető vissza az ABGB modellként történő felhasználása a *Codex Callimachos* szerkesztésénél, amely az ABGB-nél jóval terjedelmesebb. Ez a Nyugat-Európában is ismert törvénykönyv (Zachariae von Lingenthal például nagy elismeréssel ír e kódexről) Moldvában egészen a román polgári törvénykönyv hatálybalépéséig hatályban maradt. E kódex mellett a *Basilika* a jog szubszidiárius forrásaként nyert továbbra is alkalmazást.

Említést érdemel Andronache Donicinek a római jog hatását tükröző, a magánjogi vonatkozású császári rendeletek szövegét rövidített formában tartalmazó, 42 fejezetből álló munkája, amely hivatalos jogforrásként nyert elismerést. Donici a fejedelem jogban járatos kancellárja (*logofat*) volt. Művét 1814-ben, Iasiban, a fejedelemség fővárosában román nyelven jelentette meg. E munka tulajdonképpen a *Basilika* kivonatának tekinthető. Donici törvénytípusa elsősorban az 1812-es bukaresti békével Oroszországhoz csatolt Besszarábiában érvényesült. Ennek oka az volt, hogy Besszarábiában az 1817-es *Codex Callimachos* alkalmazására államjogi okokból nem kerülhetett sor.

5. A román fejedelemségekben, elsősorban Havasalföldön, a polgári törvénykönyv reformjára irányuló munkálatokban a francia *Code civil* (*Code Napoléon*) játszott szerepet. A drinápolyi szerződést (1829) követően mindkét fejedelemségben kihirdetett Szervezeti Szabályzat (*Regulament organic*) az

⁹ Carra már korábban, 1804-ben lefordította román nyelvre a Harmenopolos Kézikönyvének nevezett *Hexabiblost*.

állami közigazgatás gyökeres átszervezése mellett a két fejedelemség egyesítése perspektívájának felvetésével előrevetíti a jogegységesítés szükségességét, mely a francia *Code de commerce* „recipiálásával” a kereskedelmi jog területén meg is valósult. A Szervezeti Szabályzat hatálybalépésére Havasalföldön 1831 júliusában, Moldvában pedig 1832 januárjában, mindkét fejedelemségben ténylegesen azonban csak 1834 tavaszán, az orosz csapatok kivonulását követően került sor. A Moldva számára kibocsátott „Szervezeti Szabályzat” 318. cikkelye a *Basilika* további hatályban maradásáról rendelkezik. A *Basilika* azonban e cikkely szerint csak abban az esetben hatályosul továbbra is, ha összhangban áll a szokással, pontosabban a gyakorlatban alkalmazott joggal. Problémát jelent a nem a bizánci jogi hagyományokra épülő *Codex Callimachos* és a *Basilika* egymás mellett történő alkalmazása. Ezért felvetődik a két jogforrás (törvénykönyv) szövege egymással való egyeztetésének szükségessége.

Az 1841-es havasalföldi polgári törvénykönyv-tervezet a francia *Code civile*re épül. A *Codex Callimachos* és a Caragea-kódexet az 1840-es és az 1850-es években többször is módosították. A két kódex cikkelyeinek túlnyomó többsége azonban változatlan maradt.

A román polgári törvénykönyv megalkotása szervesen kapcsolódott a nemzeti egység megteremtéséhez és az ország modernizációjához. Alexandru Ion Cuza (1859–1866), akit 1859-ben mind Havasalföld, mind Moldva fejedelméül választott, még 1862 júliusában, létrehozott egy bizottságot, melynek feladata a mindkét fejedelemség területén hatályosuló polgári törvénykönyv megalkotása volt. Ez a bizottság azonban nem tudott feladatának eleget tenni és csak egy, kéziratban maradt, közzé nem tett, mintegy 700 szakaszból álló résztervezetet készített el. 1864-ben egy újabb, felsőbbírási bírásból és más tekintélyes jogászokból álló bizottságot nevezett ki a fejedelem, melynek elnöke G. Bosianu (1815–1882), a bukaresti egyetem római jog tanára lett. Ez a bizottság a román Ptk. javaslatát 1864 májusában terjesztette a törvényhozó gyűlés (*Adunerea Legislativa*) elé. A javaslat végleges szövegének kidolgozása és elfogadása az Államtanács feladata volt. Az Államtanács még ugyanannak az évnek a novemberében Cuza fejedelem elé terjesztette a törvénykönyv végleges javaslatát. A javaslat közzétételére a hivatalos lapban 1865 januárjában került sor.¹⁰ A kódex 1865. december 1-jén lépett hatályba.¹¹ A jelentős hányadában ma is hatályos román magánjogi kódex

¹⁰ Mivel a hivatalos lapban (*Monitorul Oficial*) 1864. december 4-én megjelent szöveg számos hibát tartalmaz – például a valójában 1914 cikkely helyett több, 1936 szakasz van feltüntetve –, ezért még ugyanazon év áprilisában egy második, javított, hivatalos szöveg közzétételére került sor. Ez a második változat lépett 1865. december 1-jén hatályba.

¹¹ A Ptk. 1913. cikkelye a kódex hatálybalépésének napjával 1865. július 1-jét szabja meg. Cuza fejedelem 1865. június 30-án kibocsátott rendelete halasztja el a hatálybalépést és jelöli meg december 1-jét a hatálybalépés napjával. A hatálybalépés ideje vitatott volt és jogvitára is alkalmas

az institúció-rendszert követi. E törvénykönyvre a francia *Code civil*,¹² az olasz *Codice civile* Giuseppe Pisanellitől (1812–1879) származó tervezete,¹³ valamint a 1851-es belga, biztosítékokról és jelzálogjogról szóló törvény volt hatással. Ez a polgári törvénykönyv merít továbbá a *Codex Callimachos*ból és a *Cod Caragea*ból is. Itt utalunk arra, hogy a román Ptk. hatálybalépésével egyidejűleg vált hatályossá a francia *Code de procédure civile*-re és az 1818-ban elfogadott genfi polgári eljárásjogi törvényre épülő román polgári perjogi kódex.

A román Ptk. 1914 szakaszból áll. Szerkezete a következő: Bevezető fejezet (1–5. art.), amelyet három könyv követ. Az egyes könyvek a francia *Code civil* rendszerét követik: Személyi jog és Családi jog (6–460. art.), Dologi jog (461–643. art.) és a Tulajdon megszerzése (644–1912. art.). A kódex 1912–1914. cikkelyei a törvénykönyv hatályáról és hatálybalépéséről rendelkeznek. Az öröklési jog és a kötelmi jog szabályozására a francia modellnek megfelelően a harmadik könyvben kerül sor.

A román Ptk.-nak mintegy 70 szakasza származik közvetlenül a Pisanelli-féle tervezetből. Az átvett szakaszok viszonylag nagy számát az indokolta, hogy az 1865-ös olasz *Codice civile*, bár a francia *Code civile*-re épült, egyes jogintézmények szabályozása tekintetében korszerűbb normákat tartalmazott. Az olasz polgári jogi kódex romániai „receptiójában” szerepet játszott P. Bors, aki jogi tanulmányait Torinóban folytatta. A kódex 480., a tulajdont definiáló cikkelye szó szerinti fordítása a francia *Code civil* 544. cikkelyének. Ugyanez vonatkozik – további példákat említve – az *actio Paulianát* szabályozó 975. szakaszra, amely a *Code civil* 1167. artikulusának fordítása.

Számos jogintézmény szabályozásánál a kódex szerkesztői vagy közvetlenül a római jogot, vagy pedig annak iustinianusi–bizánci formáját tekintették forrásnak. Ebben közrejátszott az, hogy a kódex szerkesztésében közreműködő jogászok közül többen a bizánci, görög–római jog (*ius Graeco-Romanum*) intézményei kodifikálásának voltak hívei. A román Ptk. 1415. szakasza például

---

adott. A román Legfelső Bíróság (*Curtea de casatie* – Semmitőszék) 1891-ben Cuza fejedelem rendeletét tekintette irányadónak a kódex hatálybalépése napját illetően.

¹² A román Ptk. szerkesztői a francia *Code civil* mellett tekintettel voltak Marcadé *Code civil*-t értelmező és nem egyszer a kódex egyes szakaszainak revíziójára is javaslatot tartalmazó *Explication théorique et pratique du Code civil* című művére.

¹³ Lásd P. AQUARONE: *L'unificazione legislativa e i codici del 1865*. Milano, 1965. 129–239. p. Az olasz *Codice civile* szövegének hivatalos lapban történő közzétételére már az új igazságügyi miniszter (Guardasigilli), Giuseppe Vacca (1810–1876) hivatali ideje alatt, 1865. június 25-én került sor. Ez a kódex 1866. január 1-jén, az egységes Itália kereskedelmi jogi törvénykönyvével (*Codice di commercio*) egyidejűleg lépett hatályba. Vacca a szerzője a *Della codificazione legislativa* (Napoli, 1867) című munkának, amelyben az olaszországi jogegységesítés kérdéseivel foglalkozik. Az olasz jog kodifikálására nézve az újabb irodalomból lásd C. GHISALBERTI: *La codificazione del diritto in Italia 1865–1942*. 2. kiad. Bari, 1994.

az örökhaszonbérletre (*emphyteusis*¹⁴) – románul *besman* vagy *embatic*¹⁵ – vonatkozó szabályokat tartalmazza, azzal, hogy a kódex hatálybalépését követően már nincs mód e dologi jogi intézmény létesítésére. Az örökhaszonbérlet a francia *Code civil*ben mint „feudális intézmény” nem szerepel, bár ez a jogintézmény a XX. század elején önálló törvényben ismét bevezetésre került Franciaországban *bail emphythéotique* néven. A római jog hatásáról tanúskodnak a polgári törvénykönyv házasságkötési akadályokat szabályozó szakaszai. Az 572. szakasz a római joggal összhangban szabályozza a lakáshasználatot.¹⁶ A 644–645. szakaszok a tulajdontráfiót és a foglalást, mint a tulajdonszerzés módjait szabályozzák. Itt utalunk arra, hogy a francia *Code civil* 711–712. szakaszai ezekről nem rendelkeznek. A római jog hatását bizonyítják a házasságon kívül született gyermekek öröklésére vonatkozó szabályok (677–678. szakaszok). A 684. szakasz a vagyontalan túlélő özvegy (*vidua inops indotata*) öröklési jogát szabályozza.¹⁷ A megbízás nélküli ügyvitel (*negotiorum gestio*) szabályozása is római jogi hatásról tanúskodik (987. szakasz). A román Ptk. – szemben a francia *Code civil*lel – nem fogadta el a házastársak vagyonközösségét.

A fejedelemségek kodifikált jogából számos rendelkezést vett át a román Ptk., így a családi jog, a válás, a gyámság, a dologi jog és az öröklési jog körében (például: 851., 383., 684., 1281. és 1415. szakaszok). A polgári törvénykönyv 1912. szakasza sajátosan szabályozza a törvény és a korábbi kódexek egymáshoz való viszonyát. E cikkely értelmében ugyanis a *Codex Callimachos* (Moldva) és a *Cod Caragea* (Havasalföld) valamint a hatálybalépéskor hatályos más jogforrások – így például a *Basilika* és a

¹⁴ Az örökhaszonbérletre vonatkozóan lásd FÖLDI A. — HAMZA G.: i. m. 365. sk. és 375. p. Vö. még P. CENCETTI: *Il contratto di emfiteusi*. Bologna, 1933.

¹⁵ Lásd D. ALEXANDRESCO: Droit ancien et moderne de la Roumanie. Étude de législation comparée. Paris–Bucarest. 1889. 225–241. p. és G. C. TOCILESCO: *Étude historique et juridique sur l'emphytéose en droit romain, en droit français, et en droit roumain*. Thèse. Paris, 1883.

¹⁶ A román Ptk. 572. szakaszának 2. bekezdése értelmében – eltérően a francia *Code civil* 632. szakaszától – meghatározott feltételek fennforgása esetén, kivételesen mód van a lakáshasználat (*habitatío*), a ház (lakás) egy részének bérbeadására. Ez a szabályozás a iustinianusi római jogot (Codex Iustinianus III. 33. 13. 1.) követi, amely biztosítja a „locationis licentia”-t a legatarius lakáshasználónak.

¹⁷ A román Ptk. 684. szakaszának közvetlen forrása a moldvai *Codex Callimachos* 959. és 960. artikulusai, amelyek Iustinianus 117. novellájában található szabályozást híven követik. A román Ptk. 684. szakaszának értelmezésénél célszerű (volt) a *Codex Callimachos* szabályozását alapul venni, mivel az egyértelműbb és részletesebb. Ez konkrét formában is mutatja annak szükségességét és célszerűségét, hogy a román Ptk. alkalmazásánál figyelemmel legyen a bíróságon az 1865. december 1-je előtt hatályos (polgári) törvénykönyvekre. Ez indította Cuza fejedelmet arra, hogy a *Codex Callimachos*nak és a *Cod Caragea*nak csupán azokat a rendelkezéseit helyezze hatályon kívül, amely az új, mindkét (korábbi) fejedelemségben hatályos kódexszel ellentétben állnak. A túlélő házastárs öröklési jogára nézve a régebbi irodalomból lásd G. BOISSONADE: *Histoire des droits de l'époux survivant*. Paris, 1874. és J. GRAEFE: *Intestaterbrecht der armen Witwe*. Bonn, 1899. Iustinianus e kérdést szabályozó novellájára nézve lásd FÖLDI A. — HAMZA G.: i. m. 622. p.

Hexabiblos – rendelkezései csak abban az esetben nem hatályosulnak, amennyiben ellentétesek a román Ptk. szabályaival. Mivel, mint például az örökhaszonbérlet esetében, a két kódex (*Codex Callimachos* és *Cod Caragea*) egymástól eltérő szabályozása maradt továbbra is hatályos, nem valósult meg teljes mértékben a törvényhozónak a jog egységesítésére vonatkozó szándéka.

6. A dunai fejedelemségekben az egyetemi szintű jogi oktatás – szemben Nyugat- és Közép-Európával – a 19. század második felében intézményesült. A iasi egyetem alapítására 1859-ben, míg a bukaresti egyetem alapítására 1860-ban került sor.

A természetjogi felfogás – amely az osztrák Általános Polgári Törvénykönyvet (ABGB) alapul vevő 1817-es moldvai kódexben erősen kimutatható – a doktrínában a XIX. század egészében élénken hatott. S. Barnatiu (1808–1864), aki a iasi egyetemen a jogfilozófia tanára, a magánjog sajátos, a természetjogra épülő rendszerét alakította ki az 1868-ban megjelent *Dreptul natural privat* című munkájában. T. Maiorescu (1840–1917), aki bár elsősorban filozófus volt, de több, a jogot és a politikum szféráját érintő tanulmányában szintén döntően – bár a kantiánus gondolkodás erősen hatott rá – a természetjog követőjének számított. Maiorescu iskolateremtő egyéniség volt, akinek tanítványai (P. P. Negulescu, I. Petrovici és S. Zeletin) a XX. század első felében is komoly befolyással voltak a román jogelmélet és jogi gondolkodás alakulására. A természetjog hatása kimutatható P. Missir (1856–1929) munkásságában is. Figyelmet érdemel, hogy Missir munkáiban a korabeli Európa döntő jogelméleti irányzata, a jogpozitivizmus is komoly szerephez jut.¹⁸

A 1864-es román Ptk. értelmezésével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy hasonlóan a francia bírói joggyakorlathoz és doktrínához, az első évtizedek pozitivistá hozzáállását követően az a társadalmi-technikai fejlődés okozta változásokhoz (például a veszélyes üzemi felelősség) a bírói gyakorlat a törvény szövegétől függetlenebb értelmezések kialakításával alkalmazkodott.¹⁹ Ebben az újabb értelmezésben szerepet játszott – különösen a XX. század első harmadától kezdődően – a jog szociológiai vizsgálatának irányzata, melynek kialakulásában a francia és az orosz (például a római jog specialistájának is számító N. M. Korkunov) jogtudósok komoly szerepet játszottak. Ezen irányzat legjelesebb képviselői Mircea Djuvara (1886–1944), a bukaresti egyetem

¹⁸ Missir fő műve az 1904-ben olasz nyelven publikált *La filosofia del diritto e il diritto naturale*. E mű értékelésére nézve lásd G. DEL VECCHIO: *Lezioni di filosofia del diritto*. 8. riveduta e accresciuta edizione. Milano, 1952. 175.

¹⁹ A román jogalkalmazó a román Ptk. értelmezésénél Marcadé fentebb említett kommentárját is figyelembe vette.

professzora, továbbá E. Sperantia, A. Vallimarescu, R. Gorruneau, V. Veniamin, O. Ionescu és P. Georgescu.²⁰

A román magánjogtudományban a római jog művelői mellett a civilisták is tudományos igénnyel művelték a római jogot, és annak intézményeit a polgári jog kodifikációja során figyelembe vették. Kiemelkedő művelője volt a román jogi romanisztikának Stefan G. Longinescu (1865–1931), előbb a iasi, majd a bukaresti egyetem professzora, aki a berlini egyetemen doktorált. 1921 és 1929 között kilenc kötetes, a római jogot és a román jogrendszert bemutató munkája ma is alapvető jelentőségű. Kiemelkedő Gaiusról írt monográfiája is. Matei G. Cantacuzino (1854–1925), a iasi egyetem polgári jogász professzora elsősorban a családi jog művelője volt. Cantacuzino a német történeti jogi iskola követőjének számított. A román polgári jogot bemutató tankönyve (*Elementele dreptului civil*, 1921) ma is jól ismert és hivatkozott munka,²¹ melyben a pandektista fogalomrendszer dominál. A római jog jelentős művelője volt az 1944-ben elhunyt Constantin Stoicescu professzor is. Említést érdemelnek még a korán elhunyt George Popovici (1863–1905) és Andrei Radulescu²² (1880–1959) jogtudósok, akik foglalkoztak a román magánjogi kodifikáció előzményeivel és történetével. A román polgári jog kiemelkedő művelője volt a két világháború közötti időszakban G. Plastara²³ (1881–1950), aki a polgári jogi felelősség nemzetközileg is elismert művelője volt a bukaresti egyetemen. A Angelescu a magánjogi kodifikáció törvényhozási kérdésével foglalkozott.²⁴ A római jog és a román jogtörténet nemzetközi hírnű művelője volt a XX. században Val. Al. Georgescu (1908–1992). A doktrína a jogügyleti tanra hangsúlyt fektet, amely a tankönyvirodalomban is tükröződik.

7. Nem sokkal a polgári törvénykönyv hatálybalépését követően felvetődött a kódex revíziójának szükségessége. A revízió elsősorban a házasságon kívül

²⁰ DJUVARA idegen nyelven publikált munkái közül kiemelkednek *Le fondement du phénomène juridique* (1913), *Considerazioni sul metodo induttivo nella scienza giuridica* (1931), *Sources et normes du droit positif* (1934) és *Relatività e diritto* (1935). O. Ionescu francia nyelven publikált, a magánjog területével foglalkozó munkájának címe *La notion de droit subjectif dans le droit privé* (1931). A többi szerző munkáit román nyelven adta közzé, melyből adódóan ezek a román nyelvterületen kívül visszhangra nem találtak.

²¹ Cantacuzino halála után, 1929-ben, francia nyelven publikált műve (*La vie, le droit et la liberté*) külföldön is pozitív visszhangra talált. Cantacuzino tudományos munkásságának értékelését lásd T. IONASCO – A. IONASCO: Mathieu Cantacuzino. *Revue Roumaine des Sciences Sociales* 1 (1967) 25–37. p.

²² Radulescu foglalkozott a jogegységesítés kérdésével, melyről 1927-ben önálló könyvet (*Unificarea legislativa*) is közzétett. Jelentős a jogtudományal, mint a jog forrásával foglalkozó 1933-ban közzétett munkája (*La giurisprudenza quale fonte di diritto*) is.

²³ Itt említjük meg, hogy Plastara professzor a polgári jogi felelősség kérdésében Marton Gézával szoros szakmai kapcsolatban állt. Plastara és Marton Géza levelezésére nézve lásd: De la correspondance de Géza Marton. *Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae* 33 (1991–1992) 197–207. p.

²⁴ Angelescu 1930-ban publikálta *La technique législative en matière de codification civile* című – nézetünk szerint ma is felhasználható – munkáját.

született gyermek jogállásának szabályozását és a túlélő házastárs öröklésének rendezését érintette. A módosítás azonban a XX. század elejéig csupán néhány kisebb jelentőségű változást eredményezett. Ez az igény különösen fontossá vált az 1910-es évektől kezdve, a jelentős területgyarapodás következtében.²⁵ Az 1930-as évek elején felvetődött a korábban csak csekély mértékben módosított román Ptk. átfogó reformjának kérdése. Gr. N. Iunian igazságügyi miniszter 1930 júniusában felvetette az 1927-es Francia–Olasz Kötelmi és Szerződési Jogi Kódex-tervezet (*Projet Franco-Italien de Code des Obligations et des Contrats*) modellként történő felhasználását a kódex kötelmi jogi részének reformjánál.²⁶ A román Ptk. kötelmi jogi részének reformjánál a szerkesztők a svájci kötelmi jogi törvény 1911-es változatát és az 1933-ban elfogadott és 1934-ben hatályba lépett lengyel kötelmi jogi törvényt is figyelembe vették. A reform Ptk. szövegének közzétételére azonban nem került sor. Helyette 1940-ben egy új polgári törvénykönyv – „II. Károly Polgári törvénykönyve” – tervezetét tették közzé, amelynek hatályba léptetésére 1941. január 1-én került volna sor. Egy 1941. január 1-én kibocsátott rendelet – a bizonytalan politikai helyzetre tekintettel – e kódex hatályba lépését bizonytalan időre (*sine die*) elhalasztotta. Ez a tervezet azonban szerkezetét és fogalomrendszerét tekintve egyaránt a német pandektisztika és a német BGB hatását tükrözi. Itt utalunk arra, hogy a román jogi doktrína elfogadja a német pandektisztikában gyökerező jogügyleti tant.²⁷ A második világháború idején csupán a polgári törvénykönyv csekély mértékű, kizárólag a házassági jogot

²⁵ Románia 1913–1920 között jelentős Bulgáriához, Ausztriához, Magyarországhoz és Oroszországhoz tartozó területeket szerzett. 1913-ban a bukaresti béke Romániának ítélte Dél-Dobruzsát, az 1919-es saint-germaini békeszerződéssel került Romániához Bukovina, az 1920-as trianoni békeszerződéssel szerezte meg Magyarországtól Erdélyt, a Partiumot, a Kelet-Alföldet, Máramarost és a Bánát keleti részét. Az orosz forradalmat követően került Romániához Besszarábia területe. Dél-Dobruzsában a részben kodifikált bolgár magánjogot alkalmazták a bíróságok. Bukovinában – mint osztrák tartományban – Bánátban és a történelmi Erdélyben az ABGB-t, a partiumi és kelet-alföldi területeken a részben kodifikált magyar magánjogot alkalmazták az annexiót követően is. Besszarábiában a *Hexabiblost* csak 1928-ban helyezték hatályon kívül. A Besszarábiában hatályos jogrendszerre nézve lásd HAMZA G.: *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján.* Budapest, 2002. 242. sk. és G. HAMZA: *Die Entwicklung des Privatrechts auf römisch-rechtlicher Grundlage unter besonderer Berücksichtigung der Rechtsentwicklung in Deutschland, Österreich, der Schweiz und Ungarn.* Budapest, 2002. 223. sk. p.

²⁶ Lásd G. P. DOCAN: Introduction. In: *Code Comparé des obligations. Le projet franco-italien des obligations et contrats comparé avec les codes civils français, roumain, suisse et polonais des obligations.* Bucarest, 1937. VII. p. Az 1927-es Francia–Olasz Kötelmi Jogi Kódex-tervezetre nézve lásd M. ROTONDI: The Proposed Franco-Italian Code of Obligations. *The American Journal of Comparative Law* 3 (1954) 345–359. p.; R. NERSON: Des engagements a tirer du projet franco-italien de code des obligations et des contrats en vue d' une unification internationale du droit des obligations, In: *Etudes offertes à J. Lambert.* Paris, 1975. 495–513. p. és G. ROUHETTE: Les codifications du droit des contrats. *DROITS* 24 (1996) 113–124. p.

²⁷ D. COSMA: *Teoria generala a actului juridic civil.* Bucuresti, 1969.

érintő módosítására került sor. 1943-ban a házasságon kívüli gyermekek helyzetét módosító jogszabály lépett hatályba.

A román polgári törvénykönyv érvényesülési területe az első világháború utáni időben az örómán királyság (*Vechiul Regat*) területére korlátozódott. Erdélyben és Bukovinában továbbra is az ABGB volt hatályos. A román polgári törvénykönyvet Erdély déli részében 1943-ban – egy június 22-én kihirdetett, igen rövid szövegű jogszabály alapján – vezették be, két esztendővel a második bécsi döntés (1940. augusztus 30.) után. Erdély északi részén, amely a párizsi békeszerződés (1947. február 10.) értelmében ismét Romániához került, a román polgári törvénykönyv a második világháború után került csak bevezetésre. Említést érdemel, hogy az ABGB csak a történeti értelemben vett Erdélyben érvényesült. A trianoni békeszerződés (1920. június 4.) alapján a Romániához csatolt magyar területeken hosszú ideig a – jórészt kodifikálatlan – magyar magánjog volt hatályos. Bukovinában 1938. október 15-én vezették be a „régii királyság” (*Vechiul Regat*) törvényhozásának egyes más elemeivel együtt a román polgári törvénykönyvet.

8. 1945 után is hatályban maradt az 1864-es román polgári törvénykönyv. Ez a hatályban maradás azonban sok tekintetben erősen formálisnak bizonyult, tekintettel a gazdasági és politikai változásokra.²⁸ A polgári törvénykönyv első könyvét egy szakasz kivételével teljes egészében hatályon kívül helyezték.²⁹ Az e könyvben foglalt rendelkezéseket az 1953 decemberében elfogadott, 1954. február 1-jén hatályba lépő, szocialista ideológia alapján készült családjogi törvény és a természetes és jogi személyekről szóló rendelet helyezte hatályon kívül. A családjogi törvény módosítására 1974. augusztus 1-jén került sor.

Az 1960-as években megindult a román polgári jog újrakodifikálásának a folyamata. Az Igazságügyi Minisztérium az állampárt által kibocsátott irányelveket figyelembe véve kezdeményezte egy új polgári törvénykönyv elkészítését. Az első tervezet szövegét hivatalos formában nem tették közzé, így az csak a jogászok szűk köre számára volt elérhető. A tervezetet csak a Statescu – akkori – igazságügyi miniszter vezetésével működő bizottság vitatta meg. A tervezettel ezen felül néhány jogi szakfolyóiratban közzétett cikk foglalkozott az 1970-es években.

1990-et követően a román polgári törvénykönyv korábban hatályon kívül helyezett szakaszainak ismét hatályba helyezésére került sor a kódex csekély mértékű, novelláris úton történő módosítása mellett. 1991-ben a földtulajdonjog önálló törvényben történő szabályozására került sor.

²⁸ A kódexnek a II. világháborút követően jelentősen módosított utolsó hivatalos változatát a rendszerváltozás előtt 1956-ban tették közzé nyomtatásban.

²⁹ Egyedül a 134. szakasz nem került hatályon kívül helyezésre. E szakasz értelmében a külföldivel kötött házasság csak az Államtanács engedélyével lehetséges.

9. A kereskedelmi jog szabályozására önálló törvényben, kódexben került sor 1887-ben. Ez az 1887. szeptember 1-jén hatályba lépett törvény jórészt az 1882-es olasz *Codice di Commercio*n alapul, bár a törvény szerkesztői az 1807-es francia *Code de commerce*-t is figyelembe vették.³⁰ A kódex szerkesztési munkáit egy 1883-ban felállított bizottság végezte el. Az egységes kódex tervezete két évvel később, 1885-ben készült el. A képviselőház és a szenátus ad hoc bizottságot állított föl, mely a tervezetet készítő bizottsággal együtt két ülésen vitatta meg a tervezetet. Ezt követően került sor a parlament mindkét háza részéről a tervezet elfogadására. A kihirdetésről az 1887. április 16-án kelt dekrétum rendelkezett.

Az egyes román fejedelemségek önálló kereskedelmi törvénykönyvei, az 1840-es havasalföldi kódex és az 1863. december 10-én kihirdetett moldvai kódex a francia *Code de commerce* alapján kerültek megalkotásra. A Moldvai Fejedelemség számára kihirdetett Szervezeti Szabályzat elrendelte a francia *Code de commerce* valamennyi rendelkezésének kötelező alkalmazását. Ilyen módon a *Code de commerce*, bár formailag nem, ténylegesen azonban kötelezően alkalmazandó törvénné vált ebben a fejedelemségben.

Az 1840-es havasalföldi kódex és az 1863-as moldvai kódex, néhány kisebb jelentőségű módosítástól eltekintve, a francia *Code de commerce* fordítása volt. A havasalföldi kódex szerkesztői figyelembevették *Code de commerce* módosításait, így különösen az 1838-as változtatásokat. Vonatkozik ez a moldvai kereskedelmi kódex szerkesztőire is, akik szintén nem csupán az 1807-ben elfogadott francia kereskedelmi kódex eredeti szövegére voltak tekintettel. Itt utalunk arra, hogy a havasalföldi kereskedelmi törvénykönyv szerkesztésében döntő szerepet vállalt Moroiu, aki a pisai egyetemen doktorált 1825-ben.

A négy könyvből álló román kereskedelmi jogi kódex szorosan kapcsolódik a román polgári törvénykönyvhöz. A kódex első szakasza kimondja, hogy a polgári törvénykönyv szabályai alkalmazandók abban az esetben, ha valamely tényállásról a kereskedelmi jogi törvény nem rendelkezik. A kereskedelmi jogi kódex ugyanakkor több esetben a polgári jog közvetlen forrása. A fuvarozási szerződést és a bizományi szerződést például a kereskedelmi törvénykönyv szabályozza. Ennek oka az, hogy a kereskedelmi törvénykönyv fenti szerződéstípusokra vonatkozó szabályozása részletesebb és korszerűbb a Ptk.-ban találhatóénál.

1938-ban egy új kereskedelmi törvénykönyv-tervezete készült el, melynek szövegét 1939. november 10-én tették közzé. E kódex hatályba léptetését azonban többször elhalasztották, a kódex végül sohasem lett hatályos. E

³⁰ Az 1865-ben elfogadott, az egységes Olaszország számára készült 1865-ös *Codice di Commercio*t hatályon kívül helyező kereskedelmi törvénykönyv keletkezésére nézve lásd A. PADOA SCHIOPPA: La genesi del Codice di Commercio del 1882. In: *1882–1982. Cento anni dal Codice di Commercio*. Atti del Convegno Internazionale di Studi. Taormina, 4-6 novembre 1982. Milano, 1984. 116–167. p. Ld. még C. GHISALBERTI: i. m. 164. sk. p.

kereskedelmi törvénykönyvnek voltaképpen az 1940-es polgári törvénykönyvvel együtt kellett volna hatályba lépnie.³¹ Az 1938-as kereskedelmi törvénykönyvnek valójában jogegységesítő funkciója volt, mivel Bukovinában az 1861-es – amely az osztrák örökös tartományokban 1862-ben lépett hatályba – Általános Német Kereskedelmi Törvénykönyv (ADHGB), míg Erdélyben és a Romániához csatolt – korábban már említett – korábban Magyarországhoz tartozó területeken a magyar kereskedelmi jog (az 1875. évi XXXVII. törvény – Kt.) került alkalmazásra. Az új kereskedelmi törvénykönyv tervezetének szerkesztői mindenek előtt az 1897-ben megalkotott német kereskedelmi törvénykönyvre (HGB), az 1934-ben elfogadott lengyel kereskedelmi jogi törvényre, és az 1936-ban revideált svájci Kötelmi Jogi Törvényre (*Obligationenrecht*) voltak figyelemmel. Mivel a hatályos kereskedelmi jogi törvénykönyv az 1882-es olasz *Codice di Commercio*t vette döntően alapul, a szerkesztők az olasz kereskedelmi jogi kódex 1922-es és 1925-ös tervezeteire is tekintettel voltak.

Az 1887-ben elfogadott kereskedelmi törvénykönyvet 1948-at követően sem helyezték – formailag – hatályon kívül. E törvény hatályosulási területe azonban a megváltozott gazdasági és politikai viszonyoknak megfelelően rendkívüli mértékben leszűkült.

1990 után a kódex – igaz, jelentős módosításokkal – ismét visszanyerte korábbi hatályát. A gazdasági társaságokra vonatkozó rendelkezéseket az 1990-ben elfogadott 31. törvény tartalmazza.³² Ezt a törvényt, amely a kereskedelmi jogi kódex 173 szakaszát helyezte hatályon kívül, 1997-ben egy sürgősségi rendelet átfogóan módosította. Ebben a jogszabályban kimutatható – többek között – az 1965-ös német részvénytársasági törvény (*Aktiengesetz*) hatása. A csődeljárást az 1995. évi 64. törvény – amely a kereskedelmi jogi kódex 69 szakaszát helyezte hatályon kívül – szabályozza. Romániában a törvényalkotó és a doktrína a dualista felfogás alapján áll, ma is elvetve a monista koncepciót (*code unique*).

---

³¹ A kódex-tervezetnek csupán néhány, a részvénytársaság közgyűlésére vonatkozó cikkelyét léptették hatályba.

³² Lásd Rumánien: Gesetz Nr. 31 über die Handelsgesellschaften vom 5. November 1990. Jahrbuch für Ostrecht 32 (1991) 201. sk. p. és CAPATINA – P. LEONHARDT: Das Recht der Handelsgesellschaften von 1990, Jahrbuch für Ostrecht 32 (1991) 193. sk. p.

Irodalom

N. Blaramberg: *Essai comparé sur les institutions, les lois et les moeurs de la Roumanie*. Bucarest, 1886.; L. Piè: *Les lois roumaines et leur connexité avec le droit Byzantin et Slave*, Bucarest, 1887.; D. Alexandresco: *Droit ancien et moderne de la Roumanie, Étude de législation comparée*. Paris–Bucarest, 1889.; D. Alexandresco: *L'explication théorique et pratique du droit civil roumain comparé avec les lois anciennes et les principales lois étrangères*. Bucarest, 1889.; A. D. Xenopol: *Histoire des Roumains*, Paris, 1896.; J. Bohl: *Droit Commercial Roumain*, Paris, 1897.; C. Nacu: *Comparaison entre le Code civil roumain et le Code Napoléon*. Bucarest, 1898.; C. G. Disescu: *Les origines du droit roumain*, traduit par J. Last. Paris, 1899.; N. Iorga: *Geschichte des rumänischen Volkes*, III. k. Gotha, 1905.; V. Titulescu: *Essai sur une théorie générale des droits éventuels*. Paris, 1905.; D. Alexandresco: *Explicatiunea teoretica si practica a dreptului civil roman in comparatiune cu legile vechi si cu principalele legislatiuni straine*.² tom I. Bucuresti, 1906.; St. Longinescu: *Istoria dreptului rominesc*, Bucuresti, 1908.; S. G. Longinescu: *La codification de Vasili Lupu*, Bucarest, 1909.; G. Draganescu: *Quellen des rumänischen Rechts*. *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft* 24 (1910) 100–177.; T. Stelian: *Droit commercial comparé*. 1–5. Bucarest, 1916.; G. Dimitrescu: *De la condition juridique des enfants illégitimes en Roumanie*. Thèse. Paris, 1922.; G. Fotino: *Contribution à l'étude des origines de l'ancien Droit coutumier Roumain*. Paris, 1925.; A. Radulescu: *Die Quellen des Codex Callimachos*. *Acad. Româna. Memor. sectiei istorica*, 3me serie, t. VIII, mém. 2 (1927) 1–33.; M. G. Nicolau: *Les dispositions d'origine romano-byzantine dans le code civil roumain*. In: *Mélanges P. Fournier*. Paris, 1929. 587–598.; A. Radulescu: *Tendenze romene verso il diritto italiano*. In: *Studi filosofico-giuridici dedicati a Giorgio Del Vecchio* vol. II. Modena, 1931. 291–298.; G. D. Triantaphyllopoulos: *Sur les sources du Code Callimaque*: *Revista istorica Romana*, 1931. 32–49.; V. Viforeanu: *Contributions a l'étude du contrat dans le projet franco-italien et en droit comparé*. *Formation et éléments du contrat*. Paris, 1932.; E. Schmidt: *Die verfassungsrechtliche und politische Struktur des rumänischen Staates in ihrer historischen Entwicklung*. München, 1932.; T. Ionascu: *La famille et la propriété*. In: *La Vie juridique des peuples*. Paris, 1933.; S. Gr. Berechet: *Der Einfluß des byzantinischen Rechts auf das alte rumänische Recht*. In: *Mnemosyna Pappoulia*, Athen, 1934. 29–44.; G. Fotino: *Droit romain et droit oriental: phénomène d'interprétation*. *La représentation en matière de succession féminine dans l'ancien droit*. In: *In memoria lui V. Pârvan*. Bucarest, 1934. 145–156.; R. W. Seton-Watson: *A History of the Romanians from Roman Times to the Completion of Unity*. Cambridge, 1934.; N. Iorga: *Byzance après Byzance*. Bucuresti, 1935.; C. G. Vasiliu: *Le problème de l'unification du droit dans les Balkans*. *Archeion Idiotikou Dikaiou* 1935, 585–591.; N. Iorga: *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale*. 1–10. k.

Bucuresti, 1937–1945.; C. A. Spulber: *Indreptarea Legei. Le code valaque de 1652. Ie partie. Histoire.* Bucarest, 1938.; St. G. Berechet: *I riflessi del diritto canonico bizantino dopo la caduta di Costantinopoli sul diritto canonico rumeno.* Studi Bizantini e Neoellenici. V. Roma, 1939, 586–598.; T. Jonasco: *De la possession et de la prescription acquisitive en France et en Roumanie.* In: *Etudes de droit civil à la mémoire de H. Capitant.* Paris, 1939, 336 sk.; P. Porutiu: *Mandat et représentation dans le droit commercial roumain. Les dispositions concernant les auxiliaires dépendants des anciens codes (roumain, transylvain et bucovinien), comparées à celles du nouveau code.* Analele Facultati de drept din Cluj 1 (1939) 651–658.; L. Georgescu: *Das neue rumänische Handelsgesetzbuch in der europäischen Rechtsentwicklung.* Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht 13 (1940) 351–370.; C. A. Spulber: *Le code d'Alexandre le Bon et les Basiliques dans les principautés roumaines.* Académie Roumaine. Bulletin Section Historique 24 (1944) 65. sk.; C. A. Spulber: *Basiliques et coutumes roumaines.* Académie Roumaine. Bulletin Section Historique 26 (1945) 54–138.; V. Veniamin: *Roumanie.* In: *L'influence du Code civil dans monde. Travaux de la Semaine Internationale de droit.* Paris, 1950. Paris, 1954. 476–499.; L. Constantinescu: *Roumanie.* In: *L'influence du Code civil dans monde. Travaux de la Semaine Internationale de droit.* Paris, 1950. Paris, 1954. 664–688.; L. J. Constantinescu: *L' évolution du droit dans les différents pays, La Roumanie.* Annuaire de législation française et étrangère, 14 (1965) 449–505.; P. G. Vallindas: *Ein Beitrag zur Geschichte des internationalen Privatrechts: Das Zivilgesetzbuch der Moldau von 1817.* In: *Gegenwartsprobleme des internationalen Privatrechts und der Rechtsphilosophie.* Festschrift für R. Laun. Hamburg, 1953. 681–692.; Pan. J. Zepos: *L'influence du droit byzantin sur la législation roumaine de la période des princes phanariotes,* In: *Studi in memoria di P. Koschaker.* I. Milano, 1954. 427–438.; *Legiuirea Caragea.* Editie critica. Bucuresti, 1955.; *Pravilniceasca condica 1780.* Editie critica. Bucuresti, 1957.; *Introducere la Codul Calimach* (ed: A. Radulescu). Bucuresti, 1958.; G. Geilke: *Rechtsvereinheitlichung in Rumänien.* WGO Monatshefte für osteuropäisches Recht 1 (1959) 92–98.; V. Al. Georgescu: *La reception du droit romano-byzantin dans les Principautés roumaines (Moldavie et Valachie),* In: *Mélanges H. Lévy-Bruhl,* Paris, 1959, 373–392.; A. V. Soloviev: *Der Einfluss des Byzantinischen Rechts auf die Völker Osteuropas.* Zeitschrift der Savigny-Stiftung (Rom. Abt.) 76 (1959) 432–479.; G. Geilke: *Rechtsprobleme Nordsiebenbürgens im Lichte des rumänischen Gesetzes Nr. 260 vom 4. April 1945.* Jahrbuch für Internationales Recht 1961, 67–75.; V. Al. Georgescu: *Le rôle de la théorie romano-byzantine de la coutume dans le développement du droit féodal roumain,* in: *Mélanges Ph. Meylan. II.,* Lausanne, 1963, 61–87.; G. Cront: *Byzantine juridical influence in the Rumanian Society,* Revue des études sud-est-européennes 1964, 350–383; V. Al. Georgescu: *La préemption dans l'histoire du droit roumain. Le droit de protimesis en Valachie et en Moldavie.*

Résumé. Bibliothèque Historique XII. Bucuresti, 1965, 1–14.; V. Grecu: Byzantinische Quellen zu den rumänischen Gesetzbüchern aus den Jahren 1646 und 1652. *Revue des études sud-est-européennes* 1965, 283–289; G. A. Mantzoufas: Die Gründe für die absichtliche Verschweigung der österreichischen Vorlagen des moldauischen Codex civilis vom Jahre 1817. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung (Germ. Abt.)* 82 (1965). 326–333.; G. Cront: Le droit byzantin en Roumanie, *Nouvelles éditions des anciennes sources juridiques, Balkan Studies*, 1966, 188–193; T. Ionasco – V. Al. Georgesco: La réception du droit romain de Justinien. In: *Atti del Convegno Internazionale. Studi Accursiani III. Milano*, 1968.; Val. Al. Georgescu – O. Sachelarie: Contacts entre le droit moldave et le droit autrichien au début du XIXe siècle. In: *Festschrift für J. Hellbling. Salzburg*, 1970. 159 skk.; VI. Hanga: Le droit romano-byzantin a-t-il été reçu dans les Principautés roumaines? *Revue Roumaine d'Histoire*, Tome X, 1971, 237-256; V. Al. Georgesco: L'idée impériale romano-byzantine et la structuration du pouvoir princier en Valachie de 1765 à 1816, In: *Festschrift für P. J. Zepos. I. Athènes*, 1973.; G. Cront: Le droit romano-byzantin dans les pays roumains à l'époque Phanariote. In: *Symposium l'époque Phanariote. 145–Institute for Balkan Studies, Thessaloniki*, 1974. 315–325.; Roumanie. Rapports des juristes roumains aux IXe Congrès International de droit comparé. Teheran, 1974, *Revue roumaine des Sciences Sociales, Série des Sciences juridiques, Bucuresti*, 1974.; V. Al. Georgesco: Le Chrysobulle valaque du 15 juillet 1631 et sa place parmi les Types de «cartae libertatum», In: *Album E. Mályusz. Bruxelles*, 1976.; K. Zach: Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewusstsein im 15. bis 18. Jahrhundert, *Wiesbaden*, 1977.; Y. Eminescu – T. Popescu: Les codes civils des pays socialistes. Bucuresti, 1980.; Y. Eminescu: Gemeinsamkeiten und Unterschiede im Zivilrecht der europäischen sozialistischen Staaten. *Jahrbuch für Ostrecht* 21 (1980) 47–63.; M. Cismarescu: Einführung in das rumänische Recht. Allgemeine Grundzüge und Tendenzen. Darmstadt, 1981.; D. Nastase: Roumains Romains et Grecs Romains. In: *La nozione di „romano” tra cittadinanza e universalità. Da Roma alla Terza Roma. Documenti e studi II. Napoli*, 1984. 391–404.; V. Spinei: Moldavia in the 11th–14th Centuries. Bucuresti, 1986.; H. Izdebski: Les sources du droit dans les pays socialistes européens. *Revue Internationale de Droit Comparé* 38 (1986) 7–56.; V. Al. Georgesco: Développement du droit dans le Sud-Est. In: *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte. Hrsg. von H. Coing III. 5. München*, 1988.; V. Gionea: Le Code Calimache, In: *Velké kodifikace. I. Praha*, 1989. 229–245.; H. B. Oprisan: Les princes Phanariotes et l'europeanisation des Roumains. *Balkan Studies* 31 (1990) 107–130.; G. Vlad: The Romanians. A History. Columbus (Ohio), 1991.; V. D. Zlatescu — I. Moroianu Zlatescu: Le droit roumain dans le grand système romano-germanique. *Revue Internationale de Droit Comparé* 43 (1991) 835skk.; C. R. Zach: Staat und Staatsträger in der Walachei und Moldau im 17. Jahrhundert.

München, 1992.; R. Sanilevici: The Romanian Civil Code and Its Fate Under the Communist Regime. In: European Legal Traditions and Israel. Jerusalem, 1995.; Die Rumänen und Europa. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart. (hrsg.: H. Heppner). Wien, 1997.; G. Stalfort: Rumänien: Das neue Gesellschaftsrecht. Teil 1: Gründung einer Handelsgesellschaft. Recht in Ost und West 7/1997.; Uő.: Rumänien: Das neue Gesellschaftsrecht. Teil 2: Die Handelsgesellschaft nach der Gründung. Recht in Ost und West 8/1997.; Hamza G.: Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján. Budapest, 2002. 87. és 206. sk.; G. Hamza: Die Entwicklung des Privatrechts auf römischrechtlicher Grundlage unter besonderer Berücksichtigung der Rechtsentwicklung in Deutschland, Österreich der Schweiz und Ungarn. Budapest, 2002. 216–223.; Sipos I.: A kereskedelmi jog Románia jogrendszerében. Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae 38–39 (2001–2002) 171–177.; Boóc Á.: Megjegyzések a román részvénytársasági szabályozáshoz. Cég és Jog 2003/12. 27–30.; Földi A. – Hamza G.: A római jog története és institúciói. 8. átdolg. és bőv. kiadás, Budapest, 2003. 123.

GÁBOR HAMZA

TRADITIONS JURIDIQUES BYZANTINES ET TRADITIONS JURIDIQUES DE L'EUROPE OCCIDENTALE DANS LE DÉVELOPPEMENT DU DROIT PRIVÉ ROUMAIN

(Résumé)

Dans les principautés danubiennes qui sont devenues des vrais Etats aux XIII-XIVe siècles, l'influence du droit romano-byzantin (*ius Graeco-Romanum*) ne se manifesta que tardivement. Après l'expulsion des Tartares, la Valachie est devenue un fief du roi hongrois, et la Moldavie celui du roi polonais, puis de l'Empire Ottoman à partir des XVe–XVIe siècles. Le *Nomokanôn* de Manuël Malaxas (1561–1563), version augmentée et développée (déjà groupée thématiquement) du *Syntagma kata stoicheion* de Blastarès, était une source juridique estimée dans les deux principautés.

Les souverains roumains (voïvodes ou hospodars) ont également exprimé leurs prétentions de monarque: le voïvode de Moldavie inspiré du modèle

byzantin (par le truchement bulgare) se désignait déjà en 1337 par l'équivalent du mot slave *αὐτοκράτωρ*. Au XVIIe siècle, les travaux suivants montrent l'influence du droit romano-byzantin: la première partie du code du souverain moldave, Vazil Lupu, qui contient en grande partie des règles pénales, (*Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești*, 1646), englobe le *Syntagma* et le *Nomos geórgikos*; puis le nomocanon du voïvode de Valachie, Matej Bazarab (*Indreptarea legei*, 1652) qui règle le droit privé, ainsi que le droit pénal et le droit agraire.

Au XVIIIe siècle, le projet de code complexe, *Νομικον πρόχειρον* (*Nomikon procheiron*) à côté des textes des *Basilika*, de l'*Hexabiblos* et du *Syntagma*, emprunte directement aux *Institutiones* de Justinien et du *Codex Iustinianus*. Le rédacteur de ce projet, M. Photeinopulos, dit aussi le «Bartole de Valachie», n'a pas encore pris en considération l'évolution de la science juridique européenne. Mais au début du XIXe siècle, en Moldavie, le code civil du prince Scarlat Kallimachos en 1817 (*Κώδιξ πολιτικός* [Kódix politikos] ou Codex Callimachos) montre déjà l'influence de l'ABGB autrichien à côté des *Basilika*. En revanche, le code de Caragea, prince de Valachie, en 1818 (*Νομοθεσία* [Nomothesia] ou Cod Caragea) n'est autre que la version réduite des *Basilika* selon le système de l'*Hexabiblos*.

Le Code civil roumain promulgué en 1865, reprenant le système des institutes, était influencé par le Code civil français, le projet de Giuseppe Pisanelli du *Codice civile* italien de 1865, et la loi belge relative aux sûretés et à l'hypothèque (1851). Mais le Code civil roumain emprunte également aux anciens codes (Codex Callimachos et Code Caragea) et pour plusieurs institutions juridiques, ses rédacteurs ont directement utilisé le droit romain comme source. En 1940, le projet du nouveau Code civil roumain reflète l'influence de l'Ecole allemande des pandectistes et celle du BGB allemand. Mais ce projet n'est jamais entré en vigueur. Il faut noter que le Code civil roumain de 1865 n'a pas été mis hors vigueur – formellement – à l'époque dite socialiste.

On peut aussi démontrer l'influence de l'Ecole allemande des pandectistes sur la science juridique roumaine. Cette constatation est prouvée en Roumanie par les spécialistes du droit romain, d'histoire du droit et du droit civil formés aux universités allemandes (parmi lesquels émerge surtout S. G. Longinescu).